

УДК 348.01

ДЖЕРЕЛА ЦЕРКОВНОГО ПРАВА

Степан ОСАДЧУК,

здобувач кафедри теорії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

SUMMARY

The paper examines the sources of canon law issues. We give the concept the differences between ecclesiastical and canon law. The author gives examples of different views canonists, the classification of sources, and provides examples of regulations that prescribed in the Holy Scriptures.

Key words: source, canon law, ecclesiastical law, custom, Bible.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується проблематика джерел церковного права. Надано поняття відмінності між церковним і канонічним правом. Наведено приклади поглядів різних каноністів щодо класифікації джерел, а також приклади з правових норм, які прописані у священних книгах.

Ключові слова: джерела, канонічне право, церковне право, звичай, Біблія.

Постановка проблеми. Дослідження проблематики джерел церковного й канонічного права ускладнюється не лише специфікою цієї унікальної системи соціальних норм, а й недостатньою розробкою загальнотеоретичних питань щодо джерел права взагалі.

Поняття «джерела права», як відомо, є полісемантичним. Ним позначають ті чинники, що формують право (зокрема, матеріальні умови життя певного суспільства, його традиції, культуру, суспільну свідомість тощо). Під «джерелами права» також іноді розуміють різноманітні юридичні норми, що існують у суспільстві [1, с. 13].

Метою статті є розгляд джерел церковного права.

Виклад основного матеріалу. Для обрання правильного напрямку щодо аналізу джерел церковного права необхідно розмежувати поняття «церковне» й «канонічне» право, адже багато вчених об'єднують ці поняття, підміняють їх. Так, професор А.С. Павлов дотримується позиції щодо узагальнення цих двох понять. Він стверджує: «На православном Востоке право, церковное по происхождению и по содержанию своих норм, всегда было церковное. Церковь входила в область светского права и никогда не придавала принципиального значения своей законодательной деятельности в этой области. Отсюда и название практических сборников источников церковного права – номоканон, так как в них содержались и церковные правила, и законы светской власти по делам церкви» [2, с. 36].

Сучасний каноніст В.А. Ципін переконує: «Довод (професора А.С. Павлова) верен, однако лишь в отношении, что количественно законодательный материал позднейшего происхождения является каноническим сводом. В этом смысле каноническое право – лишь часть всей совокупности церковно-правовых актов. Однако каноны образуют основу и сердцевину церковного права, для позднейшего церковного законодательства они служили авторитетом и критерием» [4, с. 6].

Канонічне право (від грец. «канон» – правило, норма) – сукупність законів і норм, виданих компетентною церковною владою для регулювання діяльності віруючих та їх об'єднань.

Канонічним правом можна вважати систему викладу правил, встановлених, прийнятих або затверджених церквою, як власне законодавство, що стосується її внутрішнього устрою й управління [5, с. 17].

Розрізняють ідеальні, матеріальні та формальні джерела.

Особливістю церковного права є те, що його ідеальним джерелом є сама Воля Божа, втілена у Святому Письмі та Святому Переданні.

Церква Христова – це Царства не із світу цього (Ів. 18.36). Перші правові норми були сформовано Богом ще в раю для перших людей – Адама та Єви. Бог сказав: «Не їжте із нього (з дерева, що в середині раю) і не торкайтесь до нього – щоб вам не померти» (кн. Буття 3.3). Тоді й настало покарання для Адама та Єви: «І вигнав Господь Бог Адама» (Бут. 4.24).

Християнська церква, взявши визначення шлюбу з римського права, надала йому християнське осмислення, яке ґрунтується на свідостві Священного Писання.

У книзі Буття є такий вислів: «Тому залишить чоловік батька свого і матір свою, і приліпиться до дружини своєї; і будуть одна плоть» (Бут. 2.24). Слова Христа доноситься до нас Євангеліст Матвій: «Так що вже вони не двоє, але одна плоть. Отже, що Бог поєднав, того людина не розлучить» (Мф 19.5-6).

Спаситель говорить про нерозірвання шлюбу, який міг би бути розірваним лише через перелюб одного з подружжя: «Хто розведеться з дружиною своєю не за перелюбство та одружиться на другій, той перелюбує» (Мф. 19.9).

Значення Біблії в процесі формування й розвитку правових систем є історичним джерелом права, адже на певних історичних етапах вони були нормами прямої дії та склали основу національних систем права. Наприклад, законодавство Мойсея, викладене в перших п'яти книгах Біблії, тривалий час (від XV ст. до н. е. до I ст. н. е.) було ключовою частиною давньоізраїльського права. У номоканонах – джерелах права часів Київської Русі та Галицько-Волинського князівства – сімейні відносини врегульовувались поряд з іншими нормами, запозиченими зі Старого Заповіту. Біблія під час ранньої хвилі масового переселення до США протягом певного часу використовувалась як безпосереднє джерело права: священна книга християнської релігії справила визначний опосередкований вплив на формування права багатьох країн як на рівні системи права в цілому, так і на рівні окремих галузей національного законодавства (особливо цей вплив помітний у галузях міжнародного, конституційного й сімейного права). Тому Біблію в цьому розумінні цілком можна вважати джерелом вивчення права.

Заборона вбивства, лжесвідчення, засудження заздрості, вимога до дітей шанувати своїх батьків, праця протягом шести днів і відпочинок на сьомий, теза про рівність усіх перед Богом – ось лише деякі положення Біблії, що стали загальновищаними нормами людського співжиття та відобразились у правових приписах.

Біблію можна розглядати також як особливе джерело власне канонічного права окремих релігійних утворень – цілісної релігійно-правової системи норм, що врегульовує внутрішні й зовнішні відносини в самодостатніх релігійних об'єднаннях (церквах).

Досить важливим для церковного права є питання складу Біблії, адже саме воно відіграє визначальну роль під час виокремлення кола біблійних творів, що є фундаментальними джерелами церковного права. Християнське Святе Письмо (Біблія) складається з двох великих частин – книг Старого й Нового Заповітів. Серед офіційно визнаних церковно книг Старого Заповіту можна виділити дві категорії:

1) «канонічні» книги (що користуються в церкві незаперечним авторитетом та вважаються богонатхненними);

2) «неканонічні» (які хоч і включаються до офіційного церковного списку книг Старого Заповіту, проте користуються дещо меншим авторитетом; це книги, які, на думку церкви, призначені для читання тих, хто лише вступає до неї та бажає засвоїти основи християнського віровчення й етики).

Процес створення офіційного переліку (канону) книг Біблії знайшов своє відображення також у канонічно-правових нормах. Наприклад, у 85 Апостольському правилі, крім книг Старого Заповіту, які традиційно визнаються церквою, до переліку книг Біблії внесено також так звані неканонічні (або другоканонічні) твори: три книги Макавеїв, книгу Ісуса, сина Сіраха. До офіційного переліку книг Нового Заповіту згадане правило відносить також твори, що згодом були вилучені із церковного канону (послання Климента Римського та 8 книг Апостольських Постанов). Остання книга Нового Заповіту – Апокаліпсис, або Одкровення св. Івана Богослова – не згадується зовсім [7, с. 37].

Цікаву класифікацію біблійних заповідей, що мають канонічно-правове значення, наводить М.І. Горчаков [8, с. 35]. На його думку, Біблія може вважатись джерелом церковного права в таких відношеннях:

1) у книгах Біблії викладаються істини християнського віровчення та моралі, які є засадою церковного законодавства;

2) Біблійні вислови Ісуса Христа й апостолів щодо предметів регулювання церковного права, які мають значення постанов, обов'язкових у церкві як самостійній спільноті. Це основоположні закони організації церковного життя, які не можуть бути змінені навіть органами вищої церковної законодавчої влади та в жодному разі не можуть бути скасовані. Такі положення самою своєю формою чітко відрізняються від власне моральних приписів. До цієї категорії належать, наприклад, приписи щодо форми хрещення, свхаристії, віра в невидиме оголення Церкви Ісусом Христом тощо. Незмінність таких базисних норм ґрунтується на авторитеті Біблії: «Але якби й ми або Ангел з неба почав благовістити вам не те, що ми вам благовістили, – нехай буде проклятий» (Гал. 1.8).

До джерел вивчення церковного права можна також віднести канонічно-правовий звичай, який посідає важливе місце в ієрархії джерел церковного права. Однією з основних форм існування канонічного звичаю є церковне передання. Учені-каноністи практично не займались питанням визначення поняття канонічно-правового звичаю як такого, натомість визначали це поняття в цілому. Канонічно-правовий звичай – це канонічний припис, що

сформувався внаслідок однотипного повторення певних юридично значимих дій протягом певного часу.

Канонічний звичай для інтеграції в правову систему має відповідати низці вимог:

1) мати певну давність існування, безперервно використовуватися зі спільної добровільної згоди;

2) бути обов'язковим, чітко визначеним, узгодженим з іншими звичаями;

3) відповідати критерію розумності.

Джерела церковного права розглядаються багатьма дослідниками в їх матеріальному розумінні.

Матеріальні джерела – це особи й інститути, які створюють правові норми (тобто поділ здійснюється за суб'єктами правотворення): а) листи з канонічних питань (або правила святих отців); б) збірки апостольських правил.

Святий Афанасій Великий (372 р.), борець за Нікейську віру, названий отцем Православ'я. Він є автором низки догматичних, апологетичних і полемічних творів. У канонічну збірку увійшли три його послання: до Аммуна ченця про тих, хто мимоволі опоганився (356 р.); до єпископа Руфініана про приєднання до Церкви тих, хто відпав раніше в ересь (370 р.); послання про свята (367 р.), у якому дається перелік священних книг.

Особливу важливість для церковного права мають правила св. Василя Великого (379 р.). Він очолив православних єпископів Понтійського діоцезу та всього Сходу в боротьбі проти аріанської й напіваріанської ересей. Догматичні твори Василя Великого, як і твори Афанасія та Григорія Богослова, стали основою тринітарного богослов'я. У канонічний звід увійшло 92 правила св. Василя.

У другій половині III ст. в Сирії з'являється ще одна пам'ятка канонічного змісту – «Дідаскалія», автор якої, імітуючи «Дідахи», пише оригінальний твір та широко ілюструє церковне життя й устрій церкви. Пам'ятка складається із шести книг, кожна з яких має свою назву: «Про мирян», «Про вдовиць», «Про сиріт» тощо. Названі пам'ятки були настільки важливими, що на їх основі було складено пам'ятку «Апостольські постанови».

Доба завершення формування церковного законодавства на вселенському рівні та зібрання й систематизація канонічних норм збірки церковних правил співпали з хрещенням Київської Русі. Це сприяло швидкій організації правової структури та розвитку канонічного права в Київській митрополії. Насамперед було перекладено слов'янською мовою «Номоканон», що позитивно вплинуло на розвиток як світового, так і церковного законодавства в Давньоруській державі.

У добу залежності давньоруської церкви від Константинопольського патріархату одним із своєрідних джерел матеріального права були закони візантійських імператорів. Згідно з візантійською правовою доктриною влада імператорів поширювалась на всі православні народи світу. Зрозуміло, що ці претензії були далекими від дійсності. Однак константинопольські патріархи у своїх посланнях руським митрополитам і князям вказували, що свої розпорядження вони направляють за згоди імператорів. Більш відчутною була залежність нашої церкви від монголо-татарської Золотої Орди. Монгольські хани давали митрополитам так звані ярлики. Їх було видано чимало, проте збереглося лише сім (доби XIII – XIV ст.).

Кожен митрополит під час поставлення мав просити хана про підтвердження попереднього чи про видачу нового ярлика. Характерно, що ярлики не лише підтверджували привілеї митрополитів і єпископів, а й розширювали їх. А.С. Павлов зазначав: «Хани ограджали неприкосновенность веры, богослужения, законов, судов и имущества»

церкви, освобождали все духовенство от всякого рода податей и повинностей и представляли духовным властям право судить своих людей во всех делах гражданских и уголовных – даже в разбое и душегубстве» [9, с. 24].

Ще одним джерелом церковного права є воля державної влади. Держава наділяється суверенною владою в межах своєї території. Вона охоплює системою свого правового регулювання всі громадські організації й об'єднання, у тому числі церкву.

Головна ознака, що визначає специфіку джерел церковного права в матеріальному аспекті, – це нормотворча воля, яка субстантивується в певних органах, які легітимно здатні створювати нові джерела й самим фактом волевиявлення закріплювати за ними загальнообов'язковий до виконання всіма адресатами статус. Носієм цієї волі в такому разі є не держава, а окремі релігійні організації та об'єднання, що прямо чи опосередковано беруть участь у канонічному процесі.

Формальні джерела церковного права – це форми зовнішнього вираження канонічно-правових норм. Видами таких джерел є священні (Біблійні) приписи, канонічно-правовий звичай, канонічний акт (офіційний акт – документ компетентного органу церковного управління, що містить канонічно-правові норми), канонічний прецедент (рішення церковних органів, наділених судовими повноваженнями, що слугують зразком для вирішення подібних справ у майбутньому та мають зобов'язальний характер).

Біблія є формальною засадою церковної правотворчості, звичайно, як більшість священних книг інших релігій (Коран, Тора, Талмуд тощо).

Біблія не містить систематизованого кодексу релігійно-правових норм. Однак у ній вміщуються загальні начала, вихідні положення, які виникають на підставі біблійних доктрин, деталізуються й реалізуються через них. Конкретні приписи та загальні положення Біблії істотно вплинули на історичний процес формування канонічного права всіх без винятку гілок християнства.

Ядром церковного права є церковне законодавство (канонічний акт). Канонічний акт – це офіційний акт, документ канонічно-правових норм.

З огляду на те, що церковна нормотворчість володіє значною автономністю щодо світського права, це позначилось на низці специфічних рис, властивих усьому церковному законодавству. По-перше, його реальний, нормативний зміст і сфера дії обмежуються майже суто церковними відносинами, за їхні межі воно практично не виходить. По-друге, церковне законодавство є надзвичайно консервативним. Це обумовлюється вищою метою існування канонічно-правових норм – збереженням організаційної та віронавчальної єдності.

Канонічно-правовий договір, який безперечно існує в канонічному праві, залишається недослідженим нормативним явищем у межах канонічної правової системи.

Його можна визнати як канонічний акт, що базується на взаємному волевиявленні сторін та яким створюється канонічно-правова норма.

Джерелами канонічного права є всі церковні договори як загального, так і індивідуального характеру, укладення яких може привести до виникнення канонічних норм особливо-го виду – індивідуальних норм. З огляду на сфери, у яких використовуються канонічно-правові договори в сучасному житті православної церкви в Україні, особливий підхід у вивченні джерел церковного права прослідковується в працях знаменитого історика церкви та церковного права О.Л. Лотоцького. Автор поділив джерела церковного права на внутрішні (які подавала сама церква) і зовнішні (які встановлювала світська влада). До внутрішніх джерел він відносив Святе Письмо, богослужбові книги, символічні книги, канонічні кодекси, соборні постанови (з 1147 р.), патріарші грамоти, канонічні трактати, полемічну літературу, устави церковних установ тощо. До зовнішніх джерел О.Л. Лотоцький відносив церковні устави, князівські уставні грамоти та ханські ярлики, грамоти Литовських великих князів, польських королів і російських царів, законодавчі акти, юридичні трактати в оборону прав церкви.

Окремо розглядалися відповідні документи російської доби, а саме Духовний регламент «Устав Духовних Консисторій» тощо.

Висновки. Підсумовуючи викладене, необхідно зауважити, що християнська церква практично завжди живе в тій чи іншій політичній і правовій системі. Навіть будучи відокремленою від держави, церква живе не лише за церковними законами, а й за законами цієї держави.

Таким чином, у конкретній країні церковне право набуває корпоративного характеру, норми якого діють паралельно з нормами світського права.

Список використаної літератури:

1. Підпригора О.А. Римське право : [підручник] / О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов. – 3-тє вид. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 528 с.
2. Трофанчук Г.І. Канонічне право. Курс лекцій : [навч. посібник] / Г.І. Трофанчук. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – 271 с.
3. Ципин В.А. Курс церковного права : [учеб. пособие] / В.А. Ципин. – Клин : Христианская жизнь, 2002. – 700 с.
4. Бердников И.С. Краткий курс церковного права / И.С. Бердников. – Казань, 1903. – 467 с.
5. Суворов Н.С. Учебник церковного права / Н.С. Суворов. – 5-е изд. – М., 1913. – 535 с.
6. Біблія / пер. І.І. Огієнка. – К. : Українське біблійне товариство 2002. – 1165 с.
7. Папаян Р.А. Христианские корни современного права / Р.А. Папаян. – М. : Норма, 2002. – 416 с.
8. Горчаков М.И. Каноническое право: энциклопедический словарь / М.И. Горчаков. – СПб., 1896. – 300 с.
9. Павлов А.С. Курс церковного права / А.С. Павлов. – Св. Троица – Сергиева Лавра, 1902. – 216 с.